

Петро Гусак

ЕВОЛЮЦІОНІСТСЬКА КОНЦЕПЦІЯ ЛЮДИНИ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ЕТИКУ І ПРАВО

У статті заторкується проблема руйнівного впливу еволюціоністської концепції людини на суспільні відносини, етику і право. Будучи світоглядною гіпотезою, теорія еволюції в усіх її різновидах витворює спотворене бачення людини, редукуючи її до лише біологічного рівня або розриваючи унікальну відповідність між її духовною та біологічною сферами. Тому варто визначити належний статус цієї теорії як ненаукової, а в християнському контексті – захистити від неї вчення Церков.

Ключові слова: моральні норми, кооперація, біологізм, ідеологія, правовий позитивізм, біологічний детермінізм, самотрансценденція людини, субстанційна душа, етичний релятивізм, аберація.

This article treats the problem of a ruinous influence of an evolutionary notion of man on civil relations, ethics and law. As a world view hypothesis, the theory of evolution in all its versions causes a distorted vision of man, reducing him to the mere biological level or tearing apart the unique correspondence between his spiritual and biological spheres. That's why we should define its proper status as an unscientific aberration, and in a Christian context – protect from it a doctrine of Churches.

Key words: moral norms, cooperation, biologism, ideology, legal positivism, biological determinism, self-transcendence of man, substancial soul, ethical relativism.

Петр Гусак. Эволюционистская концепция человека и ее влияние на этику и право

В статье затрагивается проблема разрушительного влияния эволюционистской концепции человека на общественные отношения, этику и право. Как мировоззренческая гипотеза, теория эволюции во всех ее разновидностях порождает искаженное видение человека, редуцируя его только к биологическому уровню или же разрывая уникальное соответствие между его духовной и биологической сферами. Поэтому следует определить надлежащий статус этой теории как ненаучной, а в христианском контексте – защитить от нее учение Церквей.

Ключевые слова: моральные нормы, кооперація, біологізм, ідеологія, правовий позитивізм, біологічний детермінізм, самотрансценденція человека, субстанционная душа, этический релятивизм.

Очевидним є, що чинні у кожній суспільно-культурній формації моральні норми, способи поведінки, підстави законодавства, а також розуміння стосунку людини до “Абсолюту” і до світу залежать від поширеної у “головах мас” (хоча й деколи виразно не усвідомленої, або мовчазно прийнятої за передумову) *філософсько-антропологічної концепції людини* (від неї залежать навіть релігійні та аскетичні практики чи їх відсутність, а також богословські спекуляції і висновки). Якщо ця концепція спирається на теорію походження людини шляхом еволюції від неособових попередників (різні версії цієї теорії не роблять тут принципової різниці), то всі згадані нами норми, підстави і стосунки наберуть відповідного до цієї теорії змісту. А отже:

Перш за все, еволюціоністська концепція людини з необхідністю веде до *редукціонізму* щодо людської природи – у формі *біологізму* (який, як і всі інші “-ізми”, є ідеологією й не має нічого спільного з науково обґрунтованою біологією), тобто розуміння людини як *суто біологічної* істоти, позбавленої будь-якої духовності, яка відрізняється від інших живих істот у найкращому випадку лише ступенево, і через те її фактично трактують на тому самому рівні, що й тварин, а у випадку закріплення біологізму в позитивному праві – нарівні з тваринами також і з правового погляду. Така концепція людини дозволяє поводитися з нею “у біологічний спосіб” (тобто – аж до усунення з життя заради виживання “кращих”, або ж заради “вищої єдності”). Згідно з цією концепцією, людина є *засадничо рівноцінною* з тваринами, яких вона знищує заради власного виживання, а отже, – нею можуть також пожертвувати заради “вищих цілей”. Сумних прикладів, які це унаочнюють, можна навести багато: відоме “державне мислення” в категоріях “кількості” і “населення на території” (за висловом Тараса Возняка), відповідно до якого людей інструменталізують для державних цілей і вважають одночасно замінними як поголів’я; медицина, що, відірвана від моральних норм, бере до уваги тільки тіло людини і тому уподібнюється до ветеринарії; експерименти на людях: клонування, дослідження ембріонів, яке веде до їхньої смерті, випробування медикаментів, піддання радіоактивному опроміненню чи дії хімічних речовин при випробуваннях озброєнь чи (що ще страшніше) біологічних маніпуляціях політичною і суспільною свідомістю громадян; врешті – аборти, і це все з покликанням на знищення чи використання тварин для корисних цілей, тому що для прихильників біологістських поглядів нема сутнісної різниці між людьми і тваринами. Особливо гротескним є біологізм так званих “екологічних рухів” та “зелених”, які декларують, що всі приналежні до “біосфери” живі

організми потребують захисту, натомість недобачають, або й умисно замовчують злочини, що чиняться проти людей, а особливо – проти ще не народжених дітей. Ситуація погіршується, коли біологізм стає офіційною державною ідеологією, на основі якої видаються закони і розпорядження. Сюди належать усі закони, які легалізують аборти, дослідження над людськими ембріонами, штучне запліднення, евтаназію і т. ін., внаслідок чого держава стає на бік об'єктивного зла, стає ворожою людині і втрачає сенс буття державою. З біологізмом узгоджується і правовий позитивізм, тому що природа людини, яка згідно з цією концепцією є тваринною за походженням і розвитком, не може розглядатися як первинна щодо позитивістських формулювань та ієрархічно вища від них підстава для права.

По друге, якщо в біологічній сфері діють механізми еволюції, такі як мутація, пристосування і природний відбір в масштабах “космічної боротьби за існування”, тоді – якщо люди є лише “модифікованими мавпами” [9, с. 502] – їх без вагань переносять на людські відносини. Саме таке теоретичне перенесення зробив *Герберт Спенсер* у своєму “соціальному дарвінізмі”. Етичні наслідки цього можна легко впізнати: “війна всіх проти всіх” з метою власного виживання, безжальне знищення конкурентів, пригнічення слабших та менше вправних і т. д. – як це є, серед іншого, в дикому капіталізмі та марксистській класовій боротьбі, але не в останню чергу практично застосовується в сучасному етичному і політичному індивідуалізмі. Це не допомагає, коли *Майкл Рузе*, окрім “боротьби за існування”, звертає увагу на “кооперацію” організмів як на стратегію виживання [9, с. 502], тому що це завжди кооперація *заради власних біологічних цілей* – успішного розмноження й залишення у спадок власної генетичної інформації. (Тут ми залишаємо поза увагою проблему, що ані “боротьба за існування”, ні “кооперація заради біологічних цілей” як гадані стратегії виживання несумісні з фактичним поширенням абортів та контрацепції. Якщо б ці стратегії виживання були єдиними діючими серед людей механізмами, то аборти і контрацепція взагалі не могли б з'явитися). Отож, якщо “кооперація як стратегія виживання” справді існує, то етичні норми, які її приписують, ніколи не є справді *етичними*, тому що вони ніколи не дозволять на *самотрансценденцію* людини *заради мотивуючої значущості*. “Кооперація заради виживання” була би просто “лагіднішою” формою “боротьби за існування”, при якій фактичне знищення конкурентів в існуванні замінене взаємним використанням для власних біологічних вигод, або ж для успішного просування власних генів; коротко: для егоїстичних цілей. Тому така

“кооперація” залишається крихкою і триває тільки доти, доки вигідніше захищати власні біологічні інтереси об’єднаними силами в рамках групи (роду, суспільства, спільноти за інтересами, раси, виду і т. д.) проти інших подібних груп, причому ведеться відкрита “боротьба за існування” між самими групами. Однак тієї миті, коли власні біологічні інтереси особин всередині групи входять у конфлікт між собою, колишнє “лагідне” взаємне використання перемінюється у відкриту, безжалісну й нищівну “боротьбу за існування” колишніх членів групи між собою.

Третім, прямим наслідком еволюціоністської концепції людини є біологічний *детермінізм*. Бо якщо в людині визнається *тільки* її біологічна структура, то все те, що відбувається у цьому конкретному індивіді, включно зі свідомістю, вольовими рішеннями і моральними переконаннями, мусить з необхідністю впливати з його біологічної сфери як її епіфеномени (прояви) – адже згідно з цією теорією їм нізвідки більше узятися! І хоча загально зобов’язуючі у певній групі (суспільстві) моральні норми можуть розглядатися як продукт історично-культурного розвитку або соціальних договорів (конвенцій), то відповідно до цієї теорії їхнє остаточне джерело лежить в біології – у генетичній спадковості кожного індивіда. Ось промовисті слова *Майкла Руже*:

“Ми думаємо, що ми повинні допомагати, та що ми маємо зобов’язання супроти інших, тому що в наших біологічних інтересах є – мати такі думки. Однак з перспективи еволюції такі думки існують тому і тільки тому, що ті з наших можливих предків, які мали такі думки, вижили і краще розмножилися, аніж ті, які цих думок не мали. Іншими словами, альтруїзм є людською адаптацією, так само, як наші долоні, очі, зуби, руки і ноги. Ми – моральні, тому що наші гени, сформовані так природним відбором, сповнюють нас купою думок про те, щоб бути моральними. ... Людські моральні уявлення закорінені в біології так само, як і в культурному середовищі” [9, с. 504].
Причому це останнє знову ж таки розглядається як продукт внутрішнього тиску, що його здійснюють гени на своїх носіїв – учасників цього середовища, змушуючи їх діяти якнайвигідніше для реплікації (відтворення) генів.

“... наші моральні уявлення є просто адаптацією, яку здійснив природний відбір для сприяння нашим репродуктивним цілям... Мораль є не більше, ніж колективна ілюзія, навіяна нам нашими генами для наших репродуктивних цілей” [9, с. 506].

Цим перекреслюється необхідна для будь-якої етики свобода волі, здатність свідомо й вільно діяти, та моральна і правова відповідаль-

ність, яка з неї випливає. Тут варто зауважити, що біологічний детермінізм легко узгоджується з етичним *психологізмом*, відповідно до якого кожна моральна вимога завдячує своїм існуванням сліпому внутрішньому примусові, або ж загальній біологічній структурі індивіда, що змушує (чи спонукає) його “мислити тільки так, а не інакше” – без жодного зв’язку зі значущістю у трансцендентній щодо суб’єкта дійсності, якої врешті ці “моральні думки” повинні стосуватися. Тому такі “моральні думки” ніколи не відповідатимуть жодній дійсності. А оскільки кожен індивід по-своєму відчуває “моральні думки”, бо кожен “змушений” власною спадковістю по-інакшому: адже для кожного індивіда його стратегії виживання і репродукції за різних умов є різними. Цим відкриваються двері етичному *релятивізму*. Отож, бачимо, що цими трьома наведеними тут етичними наслідками еволюціоністської концепції людини *усувається етика як така*.

Є ще одна версія теорії еволюції, яка дивним чином чомусь поширилася в католицьких наукових колах. Її основним творцем був німецький богослов *Карл Ранер SJ* (1904–1984) [8]. Проте ця версія ніколи не належала до викладеного в загальноцерковних документах католицького вчення; її різко скритикував папа Пій XII у своїй енцикліці “*Humani generis*” (“[Походження] людського роду”) [7]. Згідно з цією теорією “людське” тіло виникає шляхом міжвидової еволюції “з передіснуючої живої матерії” (пор. критику цієї теорії в: [7]), а душу, як відмінну від тіла і матерії дійсність творить безпосередньо Бог [6]. На перший погляд видавалося б, що ця версія теорії еволюції може уникнути щойно зроблених сумних висновків стосовно етики і права: якщо існує відмінна від тіла духовна душа, то не залишається місця для біологізму та біологічного детермінізму.

Однак прихильники щойно згаданої версії теорії еволюції переймають деякі елементи дарвінізму, які при визнанні сотвореності світу всемогутнім Богом не є необхідними та не сумісні з теїстичною метафізикою. Й навіть ті мислителі, які не використовують елементів дарвінізму, а притримуються натхненого св. Августином Гіппонським вчення про еволюцію тільки неособової природи, а еволюцію людського тіла вважають лише “шляхом наскрізь духовного Божого творення” [4, с. 14–16], часто приймають платоністський дуалізм стосовно людської природи: вони переймають Платонове протиставлення тіла і душі як гетерогенних, зовнішньо й неначе “штучно” поєднаних елементів (щоправда, у Платона є тексти, де він наголошує на красі й змістовній сотвореності тіла, наприклад, у діалозі *Тімей*). Їм, щоправда, слід признати рацію в тому, що якщо існує відмінна від тіла душа,

то мусить бути й момент, у якому здійснюється одушевлення, хоча це стається не після, а в самому моменті зачаття людини.

Тут можна би було зробити закид, що, відстоюючи одушевлення людини від самого початку існування людського ества, ми піддаємо сумніву й біблійну оповідь про створення людини, яка схожим на перший погляд до платонізму чином говорить про те, що Бог вдихнув душу у попередньо сформоване з пороку земного тіло Адама. Не вдаючись у суто богословську полеміку, не маємо тут наміру заперечувати вчення про відмінну від тіла субстанційну душу чи вчення про те, що її творить безпосередньо Бог. Адже антропологічний факт, що людина має відмінну від тіла субстанційну душу, впливає з її природи та унаочнюється відповідною метафізикою душі [2]. Ми не вбачаємо негативних моментів платонізму в понятті одушевлення та у визнанні “вдихнення духовної душі” після сформування тіла Адама з пороку земного, як про це розповідає Біблія (див.: Бут 2,7). Швидше негативні впливи платонізму помітно у вченні св. Томи Аквінського про ступеневе одушевлення [3, с. 385-387], а щонайбільш у згаданій ранерівській теорії еволюції людського тіла з тіла тварини, в яке Бог вдихає душу. Платонізм, на нашу думку, полягає у запереченні факту, що людський ембріон є особою від самого початку, та в концепції, згідно з якою людина могла б виникнути шляхом одушевлення духовною душею на якомусь пізнішому етапі розвитку, а не від самого початку її тілесного існування, як виразно навчає Католицька Церква в особі папи Івана Павла II, який в енцикліці *Evangelium vitae* (“Євангеліє життя”) стверджує, що безпосереднє одушевлення ембріона стається в момент зачаття [5, § 68]. Згадані ж вище дві тези новочасного платонізму означають (а) розірвання ідентичності людської особи від моменту початку її існування, і так само (б) єдності душі і тіла. І ці два моменти, у яких ми теж вбачаємо наслідки хибного платоністського дуалізму, ведуть у рамках *всього* теорії еволюції, також і тієї, яка визнає існування Творця, до (в) заперечення *особового характеру* людського тіла від самого початку його існування, та (г) заперечення єдино *гідного* початку людського життя. Така концепція ставить під питання глибинну й тривалу ідентичність людської особи від самого початку її існування (яка узгоджується з нашим відчуттям мови, коли ми говоримо про *наше* зачаття чи зачаття іншої *особи*), а також змістовну відповідність між людською душею і людським тілом, та гідність початку людського життя і людського тіла.

“Еволюція” людського тіла, для якого Бог безпосередньо творить душу, і в яке на певному етапі її вдихає, з метафізичного погляду, мо-

гла би бути можливою (при умові, якщо ми етимологічно правильно розуміємо термін “еволюція” – як розкриття вже *наявного*, в цьому випадку – потенцій (спроможностей), закладених Богом у нижчі ступені життя), однак теорія, яка постулює таку еволюцію, містить в собі редуccionістську/біологістську інтерпретацію розвитку людського тіла на його гаданій “перед-людській стадії” філогенетичного розвитку, як і на стадії гаданої й ніколи не доведеної онтогенетичної “передісторії” під час пренатального розвитку.

Таким чином, можна ствердити, що і така “поміркована” версія теорії еволюції, особливо якщо її застосувати до пренатального розвитку людини, має загрозливі наслідки для цілої людської особи та для притаманної людському тілу гідності – тому що вона спрямовується проти особового буття людини від самого початку її існування, і через те прирівнює людський ембріон (принаймні на ранніх стадіях розвитку) до тварини, та допускає, що “людське” тіло на ранніх стадіях чи то онтогенетичного, чи (гаданого) філогенетичного розвитку може бути неособовим.

Отож, якщо така “поміркована” теорія, яка постулює еволюцію тільки людського тіла, навіть і така, яка не вважає примітивні Дарвінові закони (приспосовування до довкілля чи виживання сильніших) достатніми причинами еволюції, а припускає керовану Богом еволюцію у сенсі розвитку закладених Богом в матерію та нижчі форми життя *rationes seminales* (“насіenneвих логосів” за св. Августином Гіппонським), таїть у собі небезпеку для концепції людини та для біоетики, то ще більше небезпечною є матеріалістична й відкрито чи приховано атеїстична теорія еволюції, яка постулює походження цілої людини з матерії та нижчих форм життя! Така теорія є цілковитою антитезою до дійсної особовості людини та до створення людини Богом-Творцем.

Наостанок слід зауважити, що потрібно нарешті усвідомити, наскільки руйнівними є концепції походження і сутності людини, побудовані на псевдонаукових теоріях, що спираються на сумнівні, з погляду природничих наук, гіпотези та на хибну, “обернену з ніг на голову” метафізику, яка вважає небуття та виникнення з нього причиною буття, а нижчі форми буття – причиною вищих [1, с. 96]. Матеріалістично-атеїстичні версії теорії еволюції, але також і моністична теорія універсальної еволюції у сенсі вчення *П'єра Тейяра де Шардена* маскуються під науковість, і мабуть цим можна пояснити таке їх поширення. Це стосується також, хоча й дещо меншою мірою, теорії еволюції людського тіла при збереженні тези про створення Богом людської душі. Підставою для формулювання подібних теорій

завжди є певні ідеологічні мотиви. Натомість, справжні природничі науки, а тим більше суворо філософська антропологія спростовують такі антиперсоналістичні теорії у їхніх різноманітних варіантах.

Витворювати філософські концепції людини на підставі згаданих теорій – хибно. Ще гірше – втягувати ці теорії у богослов'я; теорії, які не є вершиною науки, а навпаки, докладаються до помітного сьогодні занепаду науки та перетворення її у “δοξα” – набір суб'єктивних необґрунтованих “міркувань” та “точок зору”.

Література:

1. Блехшмідт Е. Збереження індивідуальності. Людина – особа від самого початку (Дані ембріології людини) / Еріх Блехшмідт; [пер. з німець. С. Матіяш]. – Львів: Вид-во УКУ, 2003. – 118 с.
2. Зайферт Й. Особа як буття par excellence / Йозеф Зайферт; [пер. з англ. А. Костюк] // Досвід людської особи. Нариси з філософської антропології. – Львів: Свічадо, 2000. – С. 333–377.
3. Hl. Thomas von Aquin. Die Summe wider die Heiden / Hl. Thomas von Aquin. – Leipzig: Jakob Hegner, 1935. – 460 с.
4. Husak P. Gibt es eine akzeptable Deszendenztheorie für den Menschen? Kritische Reflexionen über die Phylogenese und Ontogenese des Menschen. / Petro Husak. – Benden: Doktorthese an der IAP in Liechtenstein, 2004. – 208 с.
5. Pope John Paul II. Encyclical Evangelium vitae (“Євангеліє життя”) / Pope John Paul II. // AAS 87 [1995]. – С. 401–522. – Режим доступу до документа: http://www.vatican.va/holy_father/john_paul_ii/encyclicals/documents/hf_jp-ii_enc_25031995_evangelium-vitae_en.html.
6. Pope John Paul II. Magisterium is concerned with the question of evolution, for it involves conception of man. Message to Pontifical Academy of Sciences / Pope John Paul II // L'Osservatore Romano, № 44, 30.10.1996. – С. 3, 7.
7. Pope Pius XII. Encyclical Humani generis (“[Походження] людського роду”) / Pope Pius XII. // AAS 42 [1950]. – С. 537. – Режим доступу до документа: www.vatican.va/holy_father/pius_xii/encyclicals/documents/hf_p-xii_enc_12081950_humani-generis_en.html.
8. Rahner K. Theologische Anthropologie und moderne Entwicklungslehre. / Karl Rahner // Die evolutive Deutung der menschlichen Leiblichkeit. – Freiburg–München: Karl Alber, 1960. – С. 180–214.
9. Ruse M. The significance of evolution / Michael Ruse // Singer Peter (ed.), A companion to Ethics. – Oxford: Blackwell Publishers, 1996. – С. 500–510.

Рецензент: доктор філософських наук, професор, проректор із навчально-виховної та наукової роботи Національного університету “Острозька академія” П. М. Кралюк